

1

Vol. 17
Spring 2025

Research Paper

Received:
11 September 2024
Revised:
10 November 2024
Accepted:
01 November 2024
Published:
22 May 2025
P.P: 11-39

ISSN: 2008-3564
E-ISSN: 2645-5258

Social crisis management

Analysis of the statements of His Holiness Grand Ayatollah Imam Khamenei (may Allah protect him) on controlling Corona

Hamid Alavi Vafa ^{*1}

Abstract

The outbreak of COVID-19 in Iran was accompanied by numerous challenges. This study explains the strategic role of Imam Khamenei in the strategic management of the COVID-19 crisis in Iran, in a situation where the country was facing economic sanctions and shortages of medicine and medical equipment. Using the qualitative content analysis method, this study examined 35 documents of his statements and actions from the beginning to the end of the COVID-19 emergency. From these texts, 367 selected phrases were extracted and categorized into 35 main codes and 332 sub-codes. The concepts obtained were organized into 88 subcategories and 12 main categories, with the most common concepts being: management (115 concepts), appreciation (107 concepts), social participation (76 concepts), failure of Western culture and civilization (75 concepts), religious culture (74 concepts), achievements and messages (66 concepts), public health (56 concepts), concerns and sympathies (56 concepts), vaccination (42 concepts), religious centers and rituals (39 concepts), defense structures and groups under the leadership (32 concepts), and education and narrative (21 concepts). Data analysis showed that Ayatollah Khamenei's approach is based on "spiritual intelligence" and "transformation" and has turned the containment of Corona into a multidimensional project. This approach, emphasizing domestic and popular capacities, has provided a model for dealing with future crises. The findings suggest that in Iran's religious democratic system, spiritual leadership and integrated management can transform complex crises into opportunities for material and spiritual growth, even under conditions of sanctions and resource scarcity. This research presents a new model of crisis governance that can be used as a conceptual framework for future research, crisis management in other countries, and guidance for health policymakers..

Keywords: Leadership, Strategic Management, Corona Crisis, Content Analysis, Ayatollah Khamenei.

1. Corresponding author: Registrar, Imam Hussein (AS) University, Tehran, Iran.

Alavivafa93@gmail.com

Cite this Paper: Alavi Vafa, H (2025). Analysis of the statements of His Holiness Grand Ayatollah Imam Khamenei (may Allah protect him) on controlling Corona. *Social crisis management*, 1(17), 11–39.

Publisher: Imam Hussein University

Authors

This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0) .

واکاوی بیانات حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی)

در مهار کرونا

حمید علوی وفا^۱

۱

دوره هفدهم

بهار ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱

صص: ۳۹-۱۱

شابا چاپی: ۲۰۰۸-۳۵۶۴

الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۲۵۸

چکیده

شیوع کوید-۱۹ در ایران با چالش های متعددی همراه بود. این پژوهش به تبیین نقش راهبردی امام خامنه ای در مدیریت بحران کرونا در ایران، در شرایطی که کشور با تحریم های اقتصادی و کمبود دارو و تجهیزات پزشکی مواجه بود، می پردازد. این مطالعه با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، ۳۵ سند از بیانات و اقدامات ایشان از آغاز تا پایان شرایط اضطراری کرونا را بررسی کرده است. از این متون، ۳۶۷ عبارت منتخب استخراج و در قالب ۳۵ کد اصلی و ۳۳۲ کد فرعی دسته بندی شد. مفاهیم به دست آمده در ۸۸ مقوله فرعی و ۱۲ مقوله اصلی به ترتیب بیشترین مفاهیم شامل: مدیریتی (۱۱۵ مفهوم)، قدردانی (۱۰۷ مفهوم)، مشارکت های اجتماعی (۷۶ مفهوم)، شکست فرهنگ و تمدن غرب (۷۵ مفهوم)، فرهنگ دینی (۷۴ مفهوم)، دستاوردها و پیام ها (۶۶ مفهوم)، سلامت مردم (۵۶ مفهوم)، نگرانی ها و همدردی ها (۵۶ مفهوم)، واکسیناسیون (۴۲ مفهوم)، مراکز و آیین های مذهبی (۳۹ مفهوم)، ساختارهای دفاعی و مجموعه های تحت امر رهبری (۳۲ مفهوم) و آموزش و روایتگری (۲۱ مفهوم) ساماندهی گردیده است.

تحلیل داده ها نشان داد که رویکرد آیت الله خامنه ای مبتنی بر «هوشمندی معنوی» و «تحول آفرینی» بوده و مهار کرونا را به یک پروژه چندبعدی تبدیل کرده است. این رویکرد با تأکید بر ظرفیت های داخلی و مردمی، الگویی برای مقابله با بحران های آینده ارائه داده است. یافته ها حاکی از آن است که در نظام مردم سالار دینی ایران، رهبری معنوی و مدیریت یکپارچه می تواند حتی در شرایط تحریم و کمبود منابع، بحران های پیچیده را به فرصتی برای رشد مادی و معنوی تبدیل کند. این پژوهش الگویی نوین از حکمرانی بحران ارائه می دهد که می تواند به عنوان چارچوبی مفهومی برای پژوهش های آتی، مدیریت بحران در سایر کشورها و نیز راهنمایی برای سیاست گذاران بهداشتی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه ها: رهبری، مدیریت راهبردی، بحران کرونا، تحلیل محتوا، آیت الله خامنه ای.

Alavivafa93@gmail.com

۱. نویسنده مسئول: اسنادیار، دانشگاه جامع امام حسین (ع) تهران، ایران.

استناد: علوی وفا، حمید (۱۴۰۴). واکاوی بیانات حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) در مهار کرونا،

مدیریت بحران های اجتماعی، ۴(۱۷)، ۳۹-۱۱.

DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.27173674.1403.5.1.1.3

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

نویسندگان

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

بیماری به عنوان پدیده‌ای که تعادل جسمی یا روانی انسان را برهم می‌زند، همواره در طول تاریخ همراه بشر بوده و یکی از عوامل اصلی مرگ و میر محسوب می‌شود. در اواخر سال ۱۳۹۸، جهان با شیوع ویروسی جدید و بسیار مسری مواجه شد که خیلی زود به یک بحران جهانی تبدیل گردید. این بیماری که ابتدا در چین گزارش شد، به سرعت مرزها را درنوردید و نظام‌های سلامت، اقتصاد و سیاست کشورهای مختلف را تحت تأثیر قرارداد.

در ایران، نخستین موارد ابتلا، اواخر بهمن ۱۳۹۸ در شهر قم شناسایی شد و به سرعت در سراسر کشور گسترش یافت. با توجه به ماهیت ناشناخته و سرعت انتقال بالای این ویروس، مدیریت آن نیازمند عزم ملی و رهبری و مدیریتی قوی بود. علاوه بر کرونا، ایران در آن زمان با چالش‌های مضاعفی همچون تحریم‌های بین‌المللی، محدودیت‌های مالی، مشکلات واردات دارو و تجهیزات پزشکی، و نوسانات اقتصادی روبه‌رو بود. این شرایط، مهار بیماری را به مسئله‌ای پیچیده تبدیل کرد که فراتر از یک بحران بهداشتی، ابعاد سیاسی، اقتصادی و امنیتی نیز یافت.

نظر به اینکه بر مبنای اصل ۵۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رهبری نظام بر عهده ولی فقیه است که علاوه بر هدایت کلان سیاست‌های کشور، مسئولیت حفظ سلامت و امنیت عمومی را نیز بر عهده دارد. در چنین شرایطی، حضرت آیت الله العظمی امام خامنه‌ای (مدظله العالی) با درک حساسیت موضوع، از همان روزهای نخست در عرصه مدیریت بحران حاضر شدند. ایشان در اولین اقدام طی پیامی تصویری و حمایتی به کادر درمان و بعد آن با سخنرانی‌ها و اقدامات متعدد، سیاست‌های کلی مهار بیماری را ترسیم کردند.

اگرچه برخی جریان‌ها با طرح شبهاتی در خصوص سخنان و اقدامات ایشان و کارآمدی نظام اسلامی، سعی در تخریب ایشان و اقدامات نظام جمهوری اسلامی ایران در مهار کرونا داشتند، اما وزیر بهداشت وقت، حمایت‌های امام خامنه‌ای (مدظله العالی) را «قاطع، محکم و علمی» توصیف کرده و تأکید نمود که بدون این حمایت‌ها، موفقیت‌های حاصل شده در مهار بیماری امکان‌پذیر نبود.

اهداف پژوهش

این مقاله باهدف تبیین «نقش راهبردی آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) در مدیریت بحران کرونا» در دوران همه گیری بیماری کرونا انجام شده این مطالعه می تواند به درک بهتر نقش امام خامنه ای (مدظله العالی) در مدیریت و مهار ویروس کرونا کمک نموده و پاسخی علمی به مدعیان مطالبه گر ارائه دهد. همچنین، یافته های آن می تواند برای سیاست گذاران و محققان حوزه مدیریت بحران بیماری های فراگیر مفید باشد.

پرسش اصلی تحقیق

نقش راهبردی حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) در مدیریت راهبردی کرونا چگونه بود است؟

تعاریف و ادبیات نظری

ویروس کرونا

ویروس کرونا^۱، خانواده ای بزرگ از ویروس ها است که از جمله شامل ویروس های عامل سرماخوردگی و بیماری سارس می شود. این ویروس که نوع جدید آن در اواخر سال ۱۳۹۸ در استان هوبی و شهر ووهان چین شیوع یافت، به سرعت به تیر اصلی رسانه ها بدل شد و نگرانی عمومی را در سطح جهانی برانگیخت (دانشگاه علوم پزشکی اراک، ۱۳۹۹، arakmu.ac.ir) قرنطینه شهر ووهان، تصاویری از بیماران و پزشکان با لباس های خاص محافظتی، افراد مبتلا که ناگهان بر زمین می افتادند، ضد عفونی کردن گسترده معابر و اعمال مقررات سخت گیرانه، باعث گسترش وحشت در سطح بین المللی شد (ایسنا، ۱۴۰۲/۱۱/۱۹).

در تاریخ ۱۱ فوریه ۲۰۲۰، سازمان جهانی بهداشت نام رسمی بیماری را "کووید-۱۹" اعلام کرد. همچنین در تاریخ ۳۰ ژانویه ۲۰۲۰، این سازمان آن را به عنوان یک وضعیت اضطراری بهداشت عمومی با نگرانی جهانی اعلام نمود (افضلی کردمحلّه و همکاران، ۱۳۹۹). با درگیر شدن بیش از ۱۲۲ کشور و ابتلای بالای ۱۲۲ هزار نفر تا تاریخ ۲۱ اسفند ۱۳۹۸، این بیماری رسماً به عنوان یک پاندمی یا بیماری عالم گیر معرفی شد (مرکز بررسی های استراتژیک ریاست جمهوری، ۱۳۹۹/۹/۱۶)

تا ۱۴۰۱ مجموع مبتلایان در جهان از ۶۹۵ میلیون نفر فراتر رفته و مرگ بیش از ۶,۹ میلیون نفر تأیید شده است. کشورهای آمریکا، هند، برزیل و روسیه به ترتیب در صدر تعداد مبتلایان و فوت شدگان قرار دارند (تابناک، ۱۴۰۲/۵/۷). بنا بر وب سایت آمار جهانی کووید-۱۹ کرونا، تا آوریل ۲۰۲۴، آمار جهانی ابتلاء و مرگ و میر ناشی از کرونا به شرح زیر است.

- موارد تأیید شده ابتلاء: بیش از ۷۰۴ میلیون نفر
- مرگ و میر تأیید شده: بیش از ۷ میلیون نفر
- بهبودیافتگان: حدود ۶۷۵ میلیون نفر (Worldometer، آوریل ۲۰۲۴)

کرونا تأثیر شدیدی بر اقتصاد جهانی و زندگی ۲,۲ میلیارد نیروی کار؛ به ویژه جوانان، فقرا و افراد بی سواد که در جستجوی شغل مناسب بودند گذاشت اکو ایران، ۱۴۰۱/۵/۱۵. بنا به تحلیل برخی اندیشمندان سیاسی، این بیماری می تواند ساختار قدرت جهانی را دگرگون کند، روند جهانی شدن را متوقف سازد و ناسیونالیسم را دوباره تقویت نماید. بروز ویروس کرونا را می توان یکی از نقاط عطف قرن بیست و یکم دانست (ترابی، ۱۳۹۹/۵/۱۵). کرونا با سویه ها، موج ها و پیک های خسارت های مختلفی در کشورهای مختلف پدیدار شد و پس از چند سال کاهش یافت و سازمان جهانی بهداشت در تاریخ ۵ مه ۲۰۲۳، به طور رسمی پایان وضعیت اضطراری کووید-۱۹ در جهان را اعلام کرد (خبر آنلاین، ۱۴۰۲/۶/۲۸).

ستاد ملی مبارزه با کرونا

با شیوع ویروس کرونا در کشور، شورای عالی امنیت ملی کشور تشکیل "ستاد ملی مبارزه با کرونا" باهدف مقابله مؤثر با کرونا و پیامدهای بیماری را تصویب کرد و با تأیید امام خامنه ای (مدظله العالی) فعالیت خود را آغاز کرد. (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۹/۱۱/۴) با توجه به اینکه تشکیل این ستاد مصوبه شورای عالی امنیت ملی است و مورد تصویب مقام معظم رهبری نیز قرار گرفته؛ دارای مشروعیت قانونی و شرعی است و می توان مصوبات این ستاد را در سطح مصوبات شورای عالی امنیت ملی تلقی نمود. همچنین، با توجه به ساختار خاص و غیروابسته به قوای سه گانه و نظارت نهایی بر عملکرد آن صرفاً از سوی امام خامنه ای (مدظله العالی) و شورای عالی امنیت ملی ممکن بود. (خلیلی شجاعی و عنابی، ۱۴۰۰: ۱۵).

ستاد ملی مبارزه با کرونا در دولت دوازدهم و سیزدهم اقدامات متعددی را مصوب و به اجراء گذارد و با مصوبه مجلس شورای اسلامی اکبر رنجبر زاده، سید امیر حسین قاضی زاده و مسعود پزشکیان مأمور نظارت بر عملکرد آن شدند (خبرگزاری فارس، ۱۹/۱۲/۱۳۹۸). باتوجه به برخی ناخرسندی ها از عملکرد ستاد در دولت دوازدهم، انجام تحقیق و تفحص از عملکرد رئیس ستاد در دولت دوازدهم دکتر حسن روحانی در دستور کار مجلس شورای اسلامی قرار گرفت و پس از انجام تحقیقات و بررسی های لازم، «گزارش کمیسیون بهداشت و درمان مجلس درباره عملکرد دکتر حسن روحانی» به عنوان رئیس ستاد ملی مقابله با کرونا در دولت دوازدهم جهت رسیدگی به قوه قضاییه ارجاع داده شد (ایرنا، ۱۴۰۰/۸/۱۱ و اقتصاد نیوز، ۱۴۰۰/۱/۱۹) که تاکنون خبری در خصوص آن منتشر نشده است. دکتر حسن روحانی در پاسخ به این اقدام مجلس شورای اسلامی، تأکید نمود که تصمیمات این ستاد مبتنی بر اصول علمی و خرد جمعی اتخاذ شده و این ستاد در ۷۸ جلسه خود، ۵۷۳ مصوبه داشته است (روحانی، ۱۴۰۰/۵/۹) در دوران کرونا عملکرد ایران در مجموع بسیار خوب بود. به نظر من مقابله با کرونا یکی از افتخارات ایران بود، حتماً نقص هم داشته ایم. طبیعی است کار بزرگ به هر حال نقص هم دارد؛ ولی در مجموع خوب بود. در کرونا کشور نسبتاً خوب اداره شد؛ کسی معطل تخت بیمارستانی نبود. ما ۹۰ هزار تخت بیمارستانی را رساندیم به ۱۳۶ هزار تخت. ۵۰ درصد تخت در تاریخ ایران در دوره ما اضافه شد، آن ۹۰ هزار تخت را هم بازسازی کردیم. ضمن اینکه ۱۳ هزار تخت بیمارستانی هم آماده افتتاح تحویل دولت سیزدهم دادیم. (روحانی، ۱۴۰۳/۱/۱۸: پایگاه اطلاع رسانی حسن روحانی).

رهبری

رهبری یکی از مفاهیم بنیادین در اداره جامعه است که به طور مستقیم با تحولات اجتماعی در ارتباط است. پژوهش ها نشان می دهد که بدون وجود رهبری کارآمد، تحقق اهداف اجتماعی و دستیابی به نتایج مطلوب یا غیرممکن خواهد بود و با دشواری های فراوانی همراه خواهد شد (کووزس و پوس نر ۲۰۱۷). بدون وجود رهبری، تحقق اهداف اجتماعی و دستیابی به نتایج مطلوب یا ممکن نیست، یا بسیار دشوار خواهد بود. رهبری عاملی مؤثر در افزایش انگیزش،

خلافت، رضایت، بهره‌وری و کارایی در جامعه محسوب می‌شود. رهبری صرفاً به معنای هدایت افراد برای انجام وظایف نیست، بلکه مسئولیت‌های فراتری همچون ایجاد انگیزه و هم‌راستاسازی اهداف فردی با جمعی را شامل می‌شود نخستین پژوهش رسمی در خصوص رهبری در سال ۱۹۰۴ میلادی منتشر شد (ستاری، ۱۴۰۰: ۱۳۰). رهبران، برخلاف مدیران که بیشتر نقش‌های دستوری و کنترلی ایفا می‌کنند، در کنار اعضای تیم قرار گرفته و با روحیه مشارکتی تلاش می‌کنند انگیزه جمعی را تقویت نمایند.

با در نظر گرفتن تعاریف گوناگون از رهبری، می‌توان گفت که همه این تعاریف در چند ویژگی مشترک‌اند: فرآیندی بودن رهبری، هدفمندی، وابستگی به گروه، پیوستگی با تغییر، برخورداری از کارکرد اجتماعی، مبتنی بودن بر ارزش و آرمان، و داشتن هنر نفوذ بر پیروان (افجه‌ای، ۱۳۸۵: ۹۸). روش‌هایی که رهبران از طریق آن‌ها نفوذ خود را برای تحقق اهداف به کار می‌برند، تحت عنوان «سبک‌های رهبری» شناخته می‌شوند. سبک‌های گوناگونی برای رهبری تعریف شده است که از آن جمله می‌توان به رهبری پایدار، تحول‌آفرین، زیست‌محیطی، اخلاقی، مسئولانه، خدمت‌محور و ارزش‌محور اشاره کرد (صراف و روح‌چکار، ۱۳۹۷: ۵۵-۶۸).

1- Kouzes & Posner, 2017

یکی از تقسیم‌بندی‌های معروف، در مدیریت راهبردی چهار سبک «دستوری، تشویقی، مشارکتی و تفویضی» را برای رهبری در نظر می‌گیرد (هرسی و بلانچارد، ۱۳۷۵: ۲۸۵-۲۴۵). با وجود آنکه رهبری و مدیریت مفاهیمی نزدیک به هم دارند، اما از لحاظ اهداف و کارکردها متفاوت‌اند. از جمله برداشت‌های نادرست درباره رهبری، همسان پنداشتن آن با مدیریت و تعریف آن صرفاً بر پایه ساختار سازمانی و نیز محدود ساختن آن به ویژگی‌های شخصیتی خاص است (نوبخت‌وند و همکاران، ۱۳۹۲).

بحران و مدیریت بحران

بحران، رویدادی ناگهانی، طبیعی یا انسانی است که موجب ایجاد مشقت و آسیب برای جامعه می‌شود و برای رفع آن نیاز به اقدامات فوری و اساسی وجود دارد. مدیریت بحران دانشی است که

برای کاهش احتمال وقوع بحران و نیز کاهش خسارات ناشی از آن طراحی شده است (سوری، ۱۳۹۴: ۱۲۹-۹۸).

در لایحه تشکیل سازمان مدیریت بحران کشور نیز بحران چنین تعریف شده است: شرایطی که در اثر حوادث، رخدادها و عملکردهای طبیعی و به صورت ناگهانی یا کنترل ناپذیر به وجود آمده و باعث ایجاد مشقت برای جامعه انسانی می شود و رفع آن نیازمند اقدامات اضطراری، فوری و فوق العاده است (وزارت کشور، ۱۳۸۵).

به گفته سوادکوهی فرو و ذکائی فاتح (۱۳۹۲)، بحران پدیده ای است که ممکن است ناشی از زلزله، طوفان، بیماری های واگیر، آتش سوزی و... باشد و تنها از طریق سرویس های خاص بحران قابل کنترل نیست، بلکه نیازمند همکاری میان سازمانی است. همه بحران ها، علی رغم تفاوت در نوع و شدت، در یک ویژگی مشترک هستند: نیاز به تصمیم گیری سریع و مبتکرانه، محدودیت در راه حل ها و زمان کم برای تصمیم گیری که در صورت خطا، نتایج وخیمی به دنبال خواهد داشت (خلیلی عراقی و یقین لو، ۱۳۷۳: ۴۵).

پیشینه تحقیق

۱. کتاب «پیشگیری از ابتلاء به ویروس کووید-۱۹» اولین اثر منتشر شده در ایران است که به طور جامع به موضوع ویروس کرونا پرداخته و به عنوان یک دستورالعمل، ساده و قابل فهم. در سه بخش به شرح مراحل مختلف، از شناخت ویروس، پیشگیری، ابتلاء و درمان پرداخته است. بخش های اصلی کتاب شامل «آشنایی با التهاب ریوی ناشی از ابتلاء به کووید-۱۹ در یک دقیقه»، «نکات کلیدی در پیشگیری فردی»، و «شیوه های پیشگیری از ابتلاء به کووید-۱۹ در شرایط مختلف» هستند (ون هونگ، ۱۳۹۸: دانشگاه تهران).

۲. پژوهش فاطمه صحرایان با عنوان «بررسی نقش رهبری انقلاب اسلامی ایران در سلامت معنوی مردم در بحران کرونا» نشان می دهد که سبک رهبری امام خامنه ای (مد ظله العالی) مبتنی بر هوشمندی معنوی و تحول آفرینی بوده است. ایشان با استفاده از بینش و بصیرت خاص خود، عشق به نعدوستی، ایمان و امید را در دل مردم تزریق کرده و با نفوذ آرمانی و ایجاد انگیزه، مسئولیت پذیری عمومی را در میان مردم تقویت کردند. حضرت آیت الله خامنه ای (مد ظله العالی) در بیانات خود، شاخص های سلامت معنوی را مطرح و پیگیری کردند که این امر به آثار شگرفی

چون افزایش کمک‌های مردمی و مشارکت در انتخابات ریاست جمهوری حتی در شرایط بحران کرونا منجر شد (صحرایان، ۱۴۰۰: همایش کرونا، دانشجویان و سلامت روانی، اجتماعی و معنوی).

۳. زهرا دشتی در پژوهش خود با عنوان «کرونا و رهبری شیعی در عصر حاضر: بررسی رویکرد امام خامنه ای (مد ظله العالی) در مبارزه با کرونا از منظر کلامی» به این نتیجه رسید که امام خامنه ای (مد ظله العالی) کرونا را آزمونی برای ملت‌ها و دولت‌ها می‌داند و برای عبور از آن دو راهکار اساسی ارائه می‌دهد. ایشان، هدف اصلی از این بلا را کسب معرفت فردی و جمعی است. رابطه علم و دین را ایشان به عنوان یک رابطه عقلانی معرفی نموده‌اند که تضادی با یکدیگر ندارند، و پابندی به قواعد بهداشتی را به عنوان نوعی دین‌داری و عقلانیت دینی است (دشتی، ۱۳۹۹: ۴۵-۷۳).

۴. اکرم گروسی و سعید طاووسی مسرور در پژوهش خود تحت عنوان «مردم‌نگاری آیین‌های عزاداری ماه محرم در شرایط همه‌گیری کرونا (سال ۱۳۹۹ ش، ۱۴۴۲ق)» بیان کرده‌اند که رعایت آیین‌نامه‌های بهداشتی ابلاغ شده از سوی ستاد ملی کرونا در مراسم عزاداری محرم در دوران کرونا از سوی امام خامنه ای (مد ظله العالی) مورد تاکید ویژه قرار گرفت و بسیاری از هیئت‌های مذهبی سعی کردند مراسم‌های عزاداری خود را با این قوانین تطبیق دهند اجرا کنند. برگزاری مراسم‌های مذهبی به صورت مجازی در ایام ماه رمضان و شب‌های قدر نیز یکی از این تغییرات بود که به ویژه در شرایط کرونایی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شد (گروسی و طاووسی مسرور، ۱۳۹۹: ۱۱۵-۱۵۰).

۵. توانا محرابی در پژوهش خود تحت عنوان «درس‌آموخته‌هایی از همه‌گیری بیماری ویروسی کووید-۱۹» به این نتیجه رسید که برای کنترل اپیدمی‌های وسیع، دو تغییر اساسی ضروری است. اول تغییر رفتار مدیریتی حاکمیت و دوم تغییر رفتار اجتماعی مردم. این تغییرات نیازمند تفکر دقیق و شناخت رفتار بیولوژیکی عامل اپیدمی، تدوین آیین‌نامه‌های دولتی و تصویب قوانین جدید برای تطبیق رفتار جامعه با شرایط همه‌گیری است (محرابی، ۱۴۰۰: ۲۱-۴۲).

یافته‌های پژوهش

بخش چهارم این تحقیق به بررسی عمیق بیانات و اقدامات مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه ای، در مدیریت راهبردی کرونا اختصاص دارد و محتوای بیانات معظم له از جنبه های مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد.

جدول شمار ۱: متون تحقیق

متون تحقیق شامل بیانات و اقدامات امام خامنه ای (مدظله العالی) در خصوص مقابله و مهار کرونا از آغاز شیوع کرونا در کشور تا اعلان پایان وضعیت اضطراری کرونا از سوی وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی مورخ ۱۴۰۲/۵/۳ شامل ۳۵ عنوان می باشد که مطابق جدول زیر ساماندهی و دونمونه ارائه می گردد.

ردیف	منبع و تاریخ	متن تحقیق
۱	۱۳۹۸/۱۲/۸ ، khamenei.ir	پیام تصویری به مدافعان سلامت
۲	۱۳۹۸/۱۲/۱۳ ، khamenei.ir	سخنان بعد از غرس نهال در روز درخت کاری

جدول شمار ۲: عبارات منتخب

با بررسی ۳۵ سند از بیانات و اقدامات امام خامنه ای (مدظله العالی) از آغاز تا پایان شرایط اضطراری کرونا در ایران، ۳۶۷ عبارت منتخب استخراج که در قالب ۳۵ کد اصلی و ۳۳۲ کد فرعی دسته بندی که دو نمونه ارائه می گردد.

کد	۱- متن تحقیق ، منبع ، تاریخ ۲- عبارات منتخب	۱- مفاهیم ۲- مخاطبان و بازیگران
۱	۱. پیام تصویری به مدافعان سلامت ، khamenei.ir ، ۱۳۹۸/۱۲/۸	

۱-۱	۲- بنده می‌خواهم صمیمانه تشکر کنم از پزشکان و پرستاران و مجموعه‌ی دست‌اندرکاران پزشکی در مواجهه و مبارزه‌ی با این بیماری	۱- تشکر صمیمانه . ۲- مجموعه‌ی دست‌اندرکاران پزشکی ، پزشکان ، پرستاران
۱-۲	۲- بنده می‌خواهم ... تشکر کنم از وزارت بهداشت و درمان و مجموعه همکاران آقای وزیر بهداشت در این مجموعه	۱- تشکر . ۲- وزارت بهداشت ، درمان ، همکاران وزیر
۱-۳	۲- دوست داشتم که این تشکر قلبی خودم را به همه‌ی برادران و خواهران محترم پزشک و پرستار و کادرهای درمانی عرض بکنم.	۱- تشکر قلبی ۲- پزشکان ، پرستاران و کادرهای درمانی
۱-۴	۲- کارتان بسیار با ارزش است ارزش جامعه‌ی پزشکی و پرستاری را در جامعه بالا ... برده .	۱- کار با ارزش ، بالا بردن رفتن ارزش جامعه پزشکی ۲- جامعه‌ی پرستاری و پرستاری
۱-۵	۲- خدای متعال قطعاً به شما [مدافعان سلامت] اجر خواهد داد و ثواب خواهد داد .	۱- اجر و ثواب الهی . ۲- جامعه‌ی پزشکی و پرستاری
۲	۱- سخنان روز درختکاری ، khamenei.ir ، ۱۳/۱۲/۱۳۹۸	
۲-۱	۲- خدای متعال ما را موظف کرده که نسبت به سلامت خودمان و سلامت دیگران، سلامت مردم ، احساس مسئولیت کنیم.	۱- احساس مسئولیت نسبت به سلامت خود و دیگران . ۲- ملت ایران

جدول شماره ۳: مفاهیم و مقوله های فرعی :

با بررسی عبارات منتخب، ۷۵۶ مفهوم تحقیق (۵۵۰ مفهوم بدون تکرار و ۱۹۷ مفهوم با تکرار) استخراج که با توجه به اشتراک محتوایی مفاهیم در ۸۸ مقوله فرعی مطابق جدول زیر ساماندهی گردید .

۱- ردیف	۲- مقوله فرعی
۳- مفاهیم	۴- رتبه از جهت تعداد فراوانی

جدول شماره ۴: مقوله های تحقیق (۱۲ مقوله اصلی و ۸۸ مقوله فرعی)

باهدف ارائه چارچوب جامع برای تبیین راهبردهای کلان گفتمان مهار کرونا در بیانات و اقدامات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ۱۲ مقوله اصلی از مقوله های فرعی تحقیق استخراج گردید که مطابق جدول زیر به ترتیب بیشترین تعداد مقوله های فرعی هر مقوله اصلی ارائه می گردد .

ردیف	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی
۱	فرهنگ دینی	۱. ارزش گذاری الهی و حماسی ۲. شرعی بودن مقابله با کرونا ۳. توجه دادن به خداوند متعال ۴. پشتیبانی از تعطیلی اجتماعات دینی ۵. غسل ، کفن و دفن جانبازان کرونا ۶. تیمم ، کفن و دفن جانبازان کرونا ۷. توسلات و توجهات ۸. دعا برای رفع بلای کرونا و شفا مبتلایان ۹. دعا برای آمرزش جانبازان کرونا ۱۰. کرونا ، مصداق آزمایش الهی ۱۱. پایداری در آزمایش الهی و انجام کار عاقلانه
۲	شکست فرهنگ و تمدن غرب	۱. کمبودهای آمریکائی ها ۲. متهم بودن آمریکائی ها به تولید ویروس کرونا ۳. احتمال توطئه آمریکائی ها در ایران ۴. ممنوعیت واردات واکسن از آمریکا ، انگلیس و فرانسه ۵. شکست غربی ها در امتحان کرونا ۶. تبیین روح حاکم بر فرهنگ غرب ۷. نمایش محصول تربیت غربی ها ۸. مشکلات گوناگون غربی ها

		۹. شکست غربی ها در نمایش اخلاق عموم ۱۰. شکست غربی ها در فلسفه ی اجتماعی ۱۱. عدم غفلت از بیان شکست غربی
۳	مشارکت های اجتماعی	۱. اهمیت کمک مومنانه ۲. چگونگی اجرای کمک مؤمنان ۳. تجلیل از کمک مومنانه ۴. همراهی مردم و مسولان در کمک مومنانه ۵. تاکید بر تداوم کمک مومنانه ۶. مشارکت های مردمی شگفت انگیز ۷. جلوه گر شدن فرهنگ اسلامی ۸. شکست مبلغان سبک غربی ۹. نمایان شدن نقش مثبت خانواده ایرانی
۴	مدیریتی	۱. رعایت دستورالعمل ها ، قوانین ، مقررات ازسوی رهبر انقلاب ۲. توصیه های عمومی ۳. کرونا ، آزمون بزرگ ۴. آرامش بخشی به جامعه ۵. یاد آوری وجود بلاهای بزرگتر ۶. توجه دادن به مدیریت کرونا در دیگر کشورها ۷. قاطعیت در اجرای تصمیمات ۸. اوامر ، فرمان ها ، دستورها ۹. حمایت ها و پشتیبانی ها
۵	سلامت مردم	۱. اولویت قائل شدن برای سلامت مردم ۲. کرونا ، سلامت ، اقتصاد و امنیت

		۳. پیشگیری فردی ۴. کنترل و ریشه کن نمودن کرونا ۵. تداوم مجاهدت اولی و کم نشدن حساسیت ها ۶. قطع زنجیره کرونا ۷. اهمیت دادن به نظرات کارشناسی ۸. اهمیت دادن به شبکه بهداشت و درمان
۶	دستاوردها و پیامها	۱. دستاوردهای مادی ۲. دستاوردهای معنوی ۳. همکاری ها و محبت ها ۴. فداکاری ها ۵. مجاهدت در انجام کار سخت همراه با خطر ۶. مجاهدت در عرصه پیشگیری ، بهداشت و درمان ۷. مجاهدت در عرصه تولید و عرضه تجهیزات ۸. مجاهدت در عرصه خدمات رفاهی و نیکوکاری
۷	نگرانی ها و همدردی ها	۱. غصه معیشت مردم ۲. غصه افزایش تلفات ۳. نگرانی ها ۴. هشدارها ، همدردی ها ۵. انتقاد از عدم رعایت دستورالعمل ها از سوی مسئولان ۶. غفلت نکردن از وقایع دنیا و دشمنان ۷. انتقاد از عدم رعایت مقررات و توزیع نامناسب دارو
۸	ساختارهای دفاعی و مجموعه های تحت امر رهبری	۱. در اختیار مردم قرار دادن امکانات ۲. بهره گیری از نیروهای مسلح ، بسیج و داوطلبان

		مردمی ۳. تاکید بر تداوم خدمات نیروهای مسلح ۴. نیروهای مسلح، پیشگیری و درمان ۵. دفاع بیولوژیک و اقتدار و توان ملی ۶. تشکیل قرارگاه بهداشتی و درمانی نیروهای مسلح ۷. مشارکت در حرکت مومنانه
۹	مراکز و آئین‌های مذهبی	۱. مساجد، مراکز دعا و ماه رمضان ۲. مساجد و حرکت های مومنانه ۳. اهمیت برگزاری شب های قدر ۴. تبعیت از نظر کارشناسان ۵. نیازمندی به مجالس عزاداری اباعبدالله ع ۶. رعایت دستورالعمل ها در مجالس عزاداری
۱۰	قدردانی	۱. تشکر ۲. تجلیل از مدافعان سلامت ۳. تجلیل از آحاد مردم ۴. تجلیل از مسئولان ۵. تقدیر از موفقیت دولت و ملت
۱۱	واکسیناسیون	۱. تولید دارو و واکسن ۲. واردات واکسن ۳. رهبری و تزریق واکسن ۴. توزیع و تزریق واکسن
۱۲	- آموزش و روایتگری	۱. آموزش و اقناع ۲. اطلاع رسانی ۳. ثبت و روایتگری

تشریح مقوله های اصلی

۱. **فرهنگ دینی :** دین، به عنوان مجموعه ای از آموزه های اخلاقی، اعتقادی و عبادی، در هدایت فرد و جامعه نقش بنیادینی دارد. در بحران کرونا، این نقش تقویت شد و به همبستگی اجتماعی انجامید. رهبر معظم انقلاب با تأکید بر ارزش هایی چون صبر، توکل و کمک به دیگران، روحیه جهادی و مسئولیت پذیری را در جامعه گسترش دادند. ایشان کرونا را آزمونی الهی دانسته و دعا، توسل و رعایت مقررات بهداشتی را وظیفه ای دینی معرفی کردند. رعایت اصول شرعی در کفن و دفن اموات کرونایی با الزامات بهداشتی همراه بود. همچنین تعطیلی اماکن مذهبی با نگاه مصلحت محور و عقلانی تبیین شد. این رویکرد نشان داد که دین، نه فقط آرامش بخش، بلکه راهنمایی مؤثر برای کنش اجتماعی در بحران است.

۲. **شکست فرهنگ و تمدن غرب :** جهان غرب یا همان غرب به ملت ها، فرهنگ ها و نظام های سیاسی و اجتماعی کشورهای توسعه یافته اشاره دارد. ویروس کرونا ابتدا از چین آغاز شد و پس از مدتی در کشورهای غربی شیوع پیدا کرد. کشورهای غربی با وجود امکانات بیشتر برای مقابله با کرونا، دیرتر از برخی دیگر درگیر بحران شدند. رهبر معظم انقلاب به شکست فلسفه اجتماعی و اخلاق عمومی در غرب در مواجهه با کرونا اشاره کردند و رفتارهایی چون مصادره ماسک ها، معالجه نکردن بیماران پیر و صف کشیدن برای خرید اسلحه را نماد بحران های اخلاقی غرب دانستند. ایشان فلسفه غرب را مبتنی بر فردگرایی و مادی گرایی خوانده و به شکست غرب در مهار کرونا پرداخته و آن را نتیجه طبیعی این فلسفه دانستند. همچنین بر لزوم نمایش این شکست در برابر غرب زدگان و تأکید بر عدم اعتماد به آمریکا و اروپا برای تأمین دارو و واکسن تأکید کردند.

۳. **مقوله مشارکت اجتماعی :** در دوران شیوع کرونا، امام خامنه ای (مدظله العالی) بر مشارکت های اجتماعی و کمک به اقشار آسیب پذیر تأکید فراوان داشتند. ایشان با اشاره به مشکلات اقتصادی ناشی از تعطیلی کسب و کارها و بیکاری گسترده، بر ضرورت راه اندازی «رزمایش مواسات، همدلی و کمک مؤمنانه» تأکید کردند. رهبر معظم انقلاب این اقدامات را از برترین نوع انفاق و قرب الهی دانسته و آن را با ارزش، گسترده، متنوع و تسکین دهنده آلام مردم

توصیف نمودند. ایشان خواستار فراگیر بودن این کمک‌ها و تداوم آن شدند، که منجر به شکل‌گیری حرکت‌های مردمی و جهادی در سراسر کشور شد.

۴. مقوله مدیریتی: مدیریت به معنای توانایی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، رهبری، انگیزه‌بخشی در شرایط بحران و تصمیم‌گیری برای رسیدن به اهداف سازمانی است و آن را تلفیقی از علم و هنر می‌دانند که از اصول کلی پیروی می‌کند. در دوران شیوع ویروس کرونا، بیانات و اقدامات هوشمندانه و به موقع رهبران در مهار این بیماری نقش کلیدی داشت. در ایران، امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) با بیانات روشنگرانه خود و اقدامات هوشمندانه، مسیر مقابله با کرونا را ترسیم کردند. ایشان با تأکید بر هماهنگی نهادها، استفاده از ظرفیت‌های داخلی و تقویت روحیه جهادی، همبستگی ملی را تقویت کردند و الگوی مؤثری از مدیریت بحران ارائه دادند.

۵. سلامت مردم: محور اصلی بیانات و اقدامات رهبر معظم انقلاب در دوران کرونا بود. ایشان کادر درمان را "مدافعان صف اول" نامیدند و با تأکید بر رعایت توصیه‌های بهداشتی، تصمیمات سخت‌گیرانه و اجرای قاطع آن‌ها را ضروری دانستند. با اقداماتی مانند استفاده از ماسک، لغو سفرها و تزریق واکسن ایرانی، الگویی عملی از رعایت دستورالعمل‌ها ارائه دادند. رعایت مقررات را فریضه و حضور افراد مبتلا در جامعه را نكوهش کردند. امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) بر اولویت سلامت در سیاست‌گذاری‌ها، توسعه آزمایش‌های رایگان، تداوم درمان و همکاری با نظام سلامت تأکید داشتند. همچنین با انتقاد از سستی برخی مردم و مسئولان، خواستار حفظ روحیه جهادی در مقابله با کرونا شدند.

۶. دستاوردها و پیام‌ها: از جمله موضوعاتی بود که امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) در بیانات خود بدان پرداختند که شامل کنترل بیماری و بازگشت زندگی مردم به شرایط عادی، تقویت روحیه مقاومت و خوداتکایی، تبدیل تهدید به فرصت، و قدرتمند شدن ملت با غلبه بر دشواری‌هاست. همکاری‌ها، محبت‌ها و فداکاری‌های نیروهای داوطلب و مدافعان سلامت، جهاد عظیم در عرصه‌های مختلف مقابله با کرونا، و مشارکت‌های مردمی، از مصادیق دستاوردها به شمار می‌روند. امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) این اقدامات را جلوه‌هایی از فرهنگ اسلامی و انقلابی، نشان‌دهنده‌ی عمق و رسوخ این فرهنگ در مردم، و موجب درخشش ملت ایران در

آزمون کرونا دانستند. همچنین، شکست مبلغان سبک زندگی غربی، آشکار شدن نقش زن در خانواده، و صبر و زحمت کشی زنان در اداره ی خانواده در دوران کرونا، از دیگر دستاوردهای مورد اشاره ایشان است.

۷. نگرانی ها و همدردی ها: امام خامنه ای (مدظله العالی) با درک عمیق از شرایط دشوار مردم و چالش های پیش رو، همواره با بیانات دلسوزانه و مسئولیت پذیرانه، به بیان نگرانی ها و هشدارهای لازم پرداختند. ایشان با همدردی با خانواده های قربانیان و تأکید بر رفع کاستی ها، الگویی از رهبری همراه با مردم را به نمایش گذاشتند. امام خامنه ای (مدظله العالی) ضمن ابراز نگرانی از سست شدن مجاهدت ها در امر پیشگیری، انتقاد از عدم رعایت دستورالعمل ها و توزیع نامناسب دارو، نسبت به بازگشت کرونا و غفلت از توطئه های دشمن هشدار دادند. ایشان همچنین از تأثیر منفی ماسک نزدن مسئولین در تلویزیون، عدم توزیع مناسب دارو و وضعیت نامناسب معیشت مردم ابراز نگرانی کرده و خواستار رفع این مشکلات توسط مسئولین شدند.

۸. ساختارهای دفاعی و مجموعه های تحت امر رهبری: در دوران شیوع کرونا، ساختارهای دفاعی و مجموعه های تحت امر رهبری نقش مهمی در مهار بحران ایفا کردند. با فرمان امام خامنه ای (مدظله العالی)، نیروهای مسلح، بسیج و نیروهای مردمی وارد میدان شدند و قرارگاه بهداشتی-درمانی تشکیل دادند تا از دولت و مردم پشتیبانی کنند. امام خامنه ای (مدظله العالی) بر استفاده حداکثری از توان علمی، سازندگی و تولیدی این نیروها برای تولید تجهیزات بهداشتی تأکید کردند. ایشان همچنین احتمال حمله بیولوژیک را یادآور شده و آمادگی در برابر آن را تقویت کننده اقتدار ملی دانستند. تأکید بر هماهنگی با دولت، تقسیم وظایف، مشارکت در رزمایش مؤمنانه و کنترل های ترددی از دیگر محورهای فرمان ایشان بود.

۹. مراکز و آئین های مذهبی: شیوع کرونا، مراکز و آیین های مذهبی را با چالش های کم سابقه ای مواجه ساخت. رهبر معظم انقلاب با درک اهمیت این نهادها، بر لزوم حفظ سلامت جامعه در کنار پاسداری از ارزش های دینی تأکید کردند. ایشان استفاده از فضای مجازی را برای تداوم فعالیت های مذهبی پیشنهاد دادند و راهی برای حفظ تعادل میان سلامت جسمی و نیاز معنوی مردم گشودند. تبعیت از نظرات کارشناسان بهداشت در برگزاری مراسم مذهبی را ضروری

دانستند و سلامت مردم را اولویت اصلی معرفی کردند. همچنین مساجد را به عنوان پایگاه همیاری و خدمت به مردم معرفی کرده و خدمت رسانی در آن‌ها را نشانه‌ای از اراده الهی دانستند. ایشان از هیئت امناء، مبلغان و مداحان خواستند تا با تصمیمات ستاد ملی مقابله با کرونا همراه باشند.

۱۰. مقوله قدردانی: شیوع ویروس کرونا مشکلات بسیاری در عرصه‌های مختلف به وجود آورد که رفع آنها نیازمند ایثار و فداکاری بود. رهبرانقلاب این اقدامات را فداکاری، جهاد فی سبیل الله و حرکت‌های ارزشمند دانسته و آن‌ها را نشانه مسئولیت‌پذیری و تعهد انسانی و دینی قلمداد کردند. ایشان با استفاده از تعابیری مانند تشکر صمیمانه، این فداکاری‌ها را مایه عزت و آبروی کشور در مبارزه با کرونا دانستند. امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) همچنین از مردم به‌خاطر پذیرش نظم عمومی و عمل به دستورات ستاد ملی کرونا، واز مسئولان به‌دلیل تأمین تجهیزات مورد نیاز، تجلیل کردند. تشکر و تقدیر ایشان از تلاش‌های بی‌وقفه دست‌اندرکاران مبارزه با کرونا، تأثیر بسزایی در تقویت روحیه ملی و همبستگی اجتماعی داشت و با تشویق‌های مکرر خود، انگیزه‌ای مضاعف برای ادامه این مسیر دشوار ایجاد کردند.

۱۱. واکسیناسیون: (۴۲ مفهوم)، با شیوع کرونا، واکسیناسیون به یک ضرورت جهانی تبدیل شد. رهبر معظم انقلاب از ابتدا بر تولید داخلی واکسن تأکید کرده و آن را مجاهدتی علمی دانستند. ایشان خواستار تولید سریع، قوی و به‌موقع واکسن با بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی شدند و در عین حال، واردات واکسن از منابع مطمئن و توزیع عادلانه آن را ضروری دانستند. با رهنمودهای ایشان، روند واکسیناسیون در کشور تسریع یافت. امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) با ممنوعیت ورود واکسن از آمریکا و انگلیس، بر اعتماد به تولیدات داخلی و کشورهای امن تأکید کردند. تزریق واکسن ایرانی «برکت» توسط ایشان، به‌عنوان حمایت عملی از تولید ملی، باعث تقویت روحیه محققان و آرامش عمومی شد.

۱۲. آموزش و روایتگری (با ۲۱ مفهوم): رهبر معظم انقلاب، آموزش و روایتگری را از ارکان حیاتی مدیریت بحران کرونا دانستند. ایشان با تقدیر از عملکرد صدا و سیما، بر آموزش همگانی در زمینه پیشگیری و مقابله با بیماری، به‌ویژه از طریق بسیج و مساجد در سطح محله تأکید کردند. آموزش، اقناع، اطلاع‌رسانی و ثبت وقایع، چهار محور اصلی مدیریت بحران از منظر ایشان

بود. همچنین بر لزوم ثبت افتخارات ملی، مستندسازی تولید واکسن ایرانی و روایت جهاد مردم و کادر درمان در قالب های هنری تأکید داشتند. این روایتگری هدفمند، به انتقال تجربه، تقویت روحیه عمومی و الهام بخشی به نسل های آینده کمک کرد.

مطابقت با پژوهش های دیگر

محققان و پژوهشگران جهان، بحران کرونا را به عنوان یکی از پیچیده ترین پدیده های اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و روانی قرن حاضر از جنبه های مختلف مورد بررسی قرار داده اند. با تمرکز بر مقاله «نقش حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) در مدیریت راهبردی کرونا»، به تطبیق آن با چند پژوهش علمی داخلی و بین المللی پرداخته و تحلیل تطبیقی را در محورهای کلیدی ارائه می کنیم.

۱. نگاه جامع و چندبعدی به بحران

رویکرد ترکیبی سلامت، اقتصاد، امنیت و معنویت و توجه به سه حوزه روان شناختی، اجتماعی - سیاسی و فنی در این پژوهش، با پژوهش اکبرنژاد و اعتمادی (۱۴۰۰) در مقاله «بحران رهبری سازمانی در مقابله با ویروس کرونا» مطابقت دارد. این مطالعه تأیید می کند که ایران برخلاف بسیاری از کشورها که صرفاً بر ابعاد بهداشتی تمرکز داشتند، رویکردی ترکیبی از سلامت، اقتصاد، امنیت و معنویت را اتخاذ کرد. این جامع نگری به حفظ ثبات اجتماعی در شرایط تحریم کمک شایانی نمود. همچنین، الگوی مدیریتی رهبری در سه حوزه روان شناختی، اجتماعی - سیاسی و فنی ساختاریافته بود که با یافته های پژوهش «الگوی مدیریتی مقام معظم رهبری» (۱۴۰۱) در سکوی نشر دانش همخوانی دارد.

۲. ساختارسازی هوشمند و بسیج ملی

توجه امام خامنه ای به تجلیل از مدافعان سلامت و به میدان آوردن دستگاه های حکومتی، نظامیان، بسیج و آحاد مردم در این مقاله، با پژوهش «سازماندهی هوشمند منابع انسانی در بحران» که توسط مرکز مطالعات شهرداری تهران (۱۳۹۹) انجام شده، مطابقت دارد. این یافته با تحلیل علوی (۱۴۰۰) درباره ضرورت «سازماندهی هوشمند منابع انسانی در بحران» نیز همسو است که بر استفاده از ظرفیت های چندلایه (دولتی، نظامی، مردمی) تأکید دارد.

۳. تلفیق رهبری قاطع و انعطاف پذیری

از جمله نکاتی که از ابتداء در دوران شیوع کرونا در کشور مورد تأکید امام خامنه ای بود، اخذ تصمیمات مهم و اجرای آن‌ها با قاطعیت بود. تبیین ترکیب تصمیم‌گیری سریع همراه با انعطاف‌پذیری در این پژوهش، با تحلیل کوشکی جهرمی (۱۴۰۰) در «آینده‌پژوهی رفتار سازمانی» همخوانی دارد. این پژوهش نشان می‌دهد که ترکیب تصمیم‌گیری سریع (مانند تعطیلی حرم‌ها) با انعطاف در برگزاری مجازی مراسم مذهبی، از ویژگی‌های منحصربه‌فرد مدیریت بحران ایران بود.

۴. خوداتکایی علمی و تولید دانش بومی

تأکیدات مکرر امام خامنه ای بر تولید واکسن در این مقاله، در انتظار واکسن ایرانی ماندن و تزریق واکسن ایرانی، با دیدگاه مؤسسه آموزشی امام خمینی (۱۴۰۰) که تولید واکسن داخلی (مانند برکت) را بخشی از گفتمان «اقتصاد مقاومتی» می‌داند، مطابقت دارد. این یافته با گزارش مجله Nature (2020) که به چالش‌های فناوری ایران در تولید واکسن اشاره کرده، هم‌خوان است. همچنین، پژوهش مشرق نیز (۱۳۹۴) راهبرد ساخت واکسن را واکنشی به تحریم‌ها و تقویت هویت ملی دانسته که با تأکیدات رهبری در این پژوهش هماهنگی دارد.

۵. بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی

ترویج فرهنگ دینی از سوی امام خامنه ای (مدظله العالی) در دوران شیوع کرونا نکته‌ای بود که در این مقاله به ابعاد مختلف آن پرداخته شده است. پژوهش بشیر و همکاران (۱۴۰۱) در دانشگاه امام صادق (ع)، چهار مؤلفه کلیدی در گفتمان روحانیت شیعه را شناسایی کرده است: «توصیه‌های بهداشتی، دعا و توسل، فقه پویا و حل مشکلات اجتماعی». این یافته‌ها با الگوی «ترویج فرهنگ دینی» از سوی رهبر معظم انقلاب در دوران شیوع کرونا همخوانی کامل دارد که در مقاله بدان پرداخته شده است.

۶. نقد نظام غربی و تقویت هویت ملی

در مقاله «نقش امام خامنه ای در مدیریت راهبردی کرونا» نظام غربی مورد نقد قرار گرفت و تقویت هویت ملی در دستور کار رهبر معظم انقلاب بود و ایشان از ابتدای بحران، با برجسته‌سازی ناتوانی کشورهای غربی، به تضعیف گفتمان غرب‌گرایی و تقویت خوداتکایی پرداخت. این جهت‌گیری با تحلیل انستیتو واشنگتن (۲۰۲۰) همسو است که آن را نوعی «گفتمان‌سازی در

واکنش به بحران» می‌داند. بیانات مستقیم رهبر معظم انقلاب درباره «رسوایی کشورهای غربی در مدیریت کرونا» و تأکید بر برتری معنویت اسلامی، نشان‌دهنده استفاده هدفمند امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از شرائط دوران شیوع کرونا برای بازتولید هویت ملی - دینی است .

۷. سلامت معنوی و روانی

در این مقاله، نقش رهبر معظم انقلاب در ترویج آرامش معنوی به طور خاص تشریح شده است. سخنرانی نوروزی ۱۳۹۹ ایشان که در آن بر «توکل به خدا»، «دعا» و «امیدواری» به عنوان ابزارهای مقابله با اضطراب اجتماعی تأکید شد، نمونه‌ای از این رویکرد است. این تحلیل با نتایج پژوهش دانشگاه علامه طباطبائی (۱۴۰۱) درباره کاهش اضطراب اجتماعی در دوران کرونا همسو است .

جمع‌بندی تطبیقی و تحلیل نهایی

تحلیل تطبیقی مقاله «نقش حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مدیریت راهبردی کرونا» با مجموعه‌ای از پژوهش‌های علمی و منابع معتبر، مؤلفه‌های زیر را در تبیین سبک مدیریتی خاص ایران منعکس می‌کند:

۱. تلفیق معنویت و علم: استفاده هم‌زمان از داده‌های علمی و مفاهیم دینی .
۲. رهبری چندسطحی: بهره‌گیری هم‌افزایانه از بسیج، سپاه، نهادهای مردمی و دولتی .
۳. گفت‌وگو سازی در بحران: تفسیر کرونا در قالب نبردی عقیدتی، مذهبی و ملی .
۴. خوداتکایی اقتصادی و فناورانه: تولید واکسن داخلی و تأکید بر استقلال از غرب .
۵. نقش محوری رهبری: سیاست‌گذاری کلان، تعیین اولویت‌ها و هدایت عمومی جامعه .
۶. مهندسی نهادی منعطف: مشارکت همه‌جانبه با محوریت ستاد ملی کرونا .
۷. ترکیب قاطعیت و انعطاف در تصمیم‌گیری .
۸. اتکا به دانش بومی و ترویج اقتصاد مقاومتی .
۹. بهره‌گیری از سرمایه‌های فرهنگی و دینی برای مدیریت روانی بحران .

تجزیه و تحلیل

جهت انجام تحقیق «نقش حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در مدیریت راهبردی کرونا» متون تحقیق شامل ۳۵ عنوان بیانات و اقدامات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

مدظله العالی^{۱۱}) جمع آوری که ۳۶۷ عبارت منتخب و 756 مفهوم از آن استخراج شد که با توجه به اشتراک محتوایی در ۸۸ مقوله فرعی و 12 مقوله اصلی مدیریتی با ۱۱۵ مفهوم؛ قدردانی با ۱۰۷ مفهوم؛ مشارکت های اجتماعی با ۷۶ مفهوم؛ شکست فرهنگ و تمدن غرب با ۷۵ مفهوم؛ فرهنگ دینی با ۷۴ مفهوم، دستاوردها و پیام ها با ۶۶ مفهوم؛ سلامت مردم با ۵۶ مفهوم؛ نگرانی ها و همدردی ها با ۵۶ مفهوم؛ واکسیناسیون با ۴۲ مفهوم؛ مراکز و آئین های مذهبی با ۳۹ مفهوم؛ ساختارهای دفاعی و تحت امر رهبری با ۳۲ مفهوم و مقوله آموزش و روایتگری با ۲۱ مفهوم، بیشترین مفاهیم را به خود اختصاص داده اند که بیانگر جهت گیری کلی بیانات و اقدامات امام خامنه ای (مدظله العالی) در مدیریت راهبردی کرونا می باشد.

تعداد مفاهیم مقوله های فرعی گویای آن است که «تجلیل از مدافعان سلامت» با ۴۵ مفهوم و «تجلیل از آحاد مردم» با ۳۵ مفهوم، اولین و دومین جایگاه از جهت اختصاص مفاهیم تحقیق را به خود اختصاص داده اند که بینگر توجه امام خامنه ای (مدظله العالی) به نقش مدافعان سلامت به عنوان عوامل خط مقدم در میدان مهار کرونا و اهمیت حضور مردم در صحنه، مهار کرونا است. «کرونا»، «توصیه های عمومی»، «قاطعیت در اجرای تصمیمات اخذشده»، «رعایت دستورالعمل ها، قوانین و مقررات از سوی رهبر معظم انقلاب»، «دستاوردهای معنوی» و «غصه افزایش تلفات» با ۱۷ مفهوم، سومین و «اوامر، فرمان ها، دستورها» با ۱۵ مفهوم، چهارمین جایگاه از جهت مفاهیم تحقیق را در بیانات رهبر معظم انقلاب به خود اختصاص داده اند.

«تولید دارو و واکسن»، «توسلات و توجهات» با ۱۴ مفهوم «رهبری و تزریق واکسن»، «حمایت ها و پشتیبانی ها»، «تداوم کمک مؤمنانه»، «مشارکت های مردمی شگفت انگیز» با ۱۲ مفهوم، پنجمین و «دعا برای رفع بلای کرونا و شفای مبتلایان به کرونا»، «کرونا سلامت اقتصاد و امنیت»، «همراهی مردم و مسئولان در کمک مؤمنانه»، «آرامش بخشی به جامعه» و «مجاهدت در انجام کار سخت همراه با خطر» با ۱۱ مفهوم، ششمین، «دستاوردهای مادی»، «اهمیت کمک مؤمنانه»، «جلوه گر شدن فرهنگ اسلامی»، «اطلاع رسانی»، «نیازمندی به مجالس عزاداری اباعبدالله»، «ارزش گذاری الهی و حماسی» با ۱۰ مفهوم، هفتمین مقوله فرعی هستند که از جهت فراوانی مفاهیم مورد توجه رهبر معظم انقلاب قرار گرفته اند.

«اهمیت دادن به شبکه، بهداشت و درمان»، «توزیع و تزریق واکسن»، «هشدارها و همدردی ها»، «غفلت نکردن از وقایع دنیا و دشمنان»، «پیشگیری فردی»، «چگونگی اجرای کمک مؤمنانه»، «شکست غربی ها در فلسفه اجتماعی» با ۹ مفهوم، هشتمین مقوله های فرعی و «عدم غفلت از بیان شکست غربی در آزمون کرونا»، «کمبودهای آمریکایی ها»، «مجاهدت در عرصه خدمات رفاهی و نیکوکاری»، «مجاهدت در عرصه پیشگیری، بهداشت و درمان»، «اهمیت برگزاری شب های قدر» با ۸ مفهوم «احتمال توطئه آمریکایی ها در ایران»، «ممنوعیت واردات واکسن از آمریکا، انگلیس و فرانسه»، «تجلیل از مسئولان»، «تقدیر از موفقیت دولت و ملت»، «فداکاری ها»، «توجه دادن به خداوند متعال»، «غصه معیشت مردم»، «واردات واکسن»، «مشکلات گوناگون غربی ها» با ۷ مفهوم، نهمین مقوله فرعی از جهت تعداد مفاهیم در بیانات خامنه ای هستند .

دهمین مقوله های فرعی از جهت تعداد مفاهیم در بیانات رهبر معظم انقلاب عبارت اند از: «اولویت قائل شدن برای سلامت مردم»، «توجه دادن به مدیریت کرونا در دیگر کشورها»، «پشتیبانی از تعطیلی اجتماعات دینی»، «متهم بودن آمریکایی ها به تولید ویروس کرونا»، «غسل، کفن و دفن جانباختگان کرونا»، «شکست غربی ها در نمایش اخلاق عمومی»، «کنترل و ریشه کن نمودن کرونا»، «آموزش و اقناع»، «نگرانی ها»، «انتقاد از عدم رعایت دستورالعمل ها از سوی مسئولان»، «انتقاد از عدم رعایت مقررات و توزیع نامناسب دارو»، «مساجد، مراکز دعا و ماه رمضان»، «مساجد و حرکت های مؤمنانه»، «رعایت دستورالعمل ها در مجالس عزاداری»، «مشارکت در حرکت مؤمنانه و نهضت تعاون و مواسات» که ۶ مفهوم را به خود اختصاص داده اند .

«یادآوری وجود بلاها و مشکلات بزرگ تر قبلی و کنونی»، «تداوم مجاهدت اولیه و کم نشدن حساسیت ها»، «قطع زنجیره کرونا»، «اهمیت دادن به نظرات کارشناسی»، «شرعی بودن مقابله با کرونا»، «پایداری در آزمون الهی و انجام کار عاقلانه»، «نیروهای مسلح، پیشگیری و درمان»، «تشکیل قرارگاه بهداشتی و درمانی نیروهای مسلح»، «کرونا، مصداق آزمایش الهی» با ۵ مفهوم، یازدهمین و «در اختیار مردم قراردادن امکانات»، «دعا برای آمرزش جانباختگان کرونا»، «همکاری ها و محبت ها»، «مجاهدت در عرصه تولید و عرضه تجهیزات» با ۴ مفهوم، دوازدهمین و «تأکید بر تداوم خدمات نیروهای مسلح»، «دفاع بیولوژیک و اقتدار و توان ملی»، «تبعیت از نظر کارشناسان»، «شکست غربی ها در امتحان کرونا» با ۳ مفهوم، سیزدهمین، «تبیین روح

حاکم بر فرهنگ غرب»، «بهره گیری از نیروهای مسلح، بسیج و داوطلبان مردمی» با ۲ مفهوم، چهارمین و «تیمم، کفن و دفن جان باختگان کرونا» با ۱ مفهوم، آخرین مقوله فرعی است که جایگاه پانزدهم از جهت تعداد مفاهیم قرار گرفته است.

کثرت عبارات منتخب، مفاهیم، مقوله های فرعی و اصلی گویای جامعیت بیانات خامنه ای (مدظله العالی) در مهار کرونا در همه مراحل شناسایی، پیشگیری، کنترل، مقابله، مهار، درمان و ریشه کنی و حتی بعد از فوت مبتلایان به کرونا است.

نتایج کلیدی تحلیل و یافته ها

تحلیل فراوانی و سلسله مراتب مفاهیم و مقوله ها در بیانات مقام معظم رهبری نشان می دهد که رویکرد ایشان به بحران کرونا دارای ویژگی های منحصربه فرد بوده است. مهم ترین این ویژگی ها عبارت اند از:

(۱) نگاه جامع و چندبعدی به بحران: رهبری بحران کرونا را نه صرفاً یک مسئله بهداشتی، بلکه موضوعی با ابعاد گسترده تر در حوزه های سلامت، اقتصاد، امنیت و معنویت مورد توجه قرار دادند.

(۲) رهبری هوشمندانه: ایشان با تلفیق تصمیم گیری قاطع (مانند اعمال محدودیت های بهداشتی) با انعطاف پذیری (مانند استفاده از ظرفیت های فضای مجازی برای برگزاری مراسم مذهبی)، رویکردی هوشمندانه در مدیریت بحران اتخاذ کردند.

(۳) ساختارسازی هوشمندانه با استفاده از تمام ظرفیت های ملی: رهبری با بسیج امکانات و ظرفیت های مختلف کشور، از جمله نیروهای مسلح، نهادهای دولتی و سازمان های مردم نهاد، به ساختارسازی مناسب برای مقابله با بحران پرداختند.

(۴) ترویج روحیه جهادی و مسئولیت پذیری جمعی: ایشان با تأکید بر اهمیت روحیه جهادی و مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی، تلاش کردند تا مشارکت حداکثری مردم در مدیریت بحران را جلب کنند. تقدیر از مشارکت های مردمی و تجلیل از مدافعان سلامت، روحیه مسئولیت پذیری جمعی را تقویت کرد.

(۵) تبیین خطرات همراه با امیدآفرینی و آرامش بخشی: رهبری در کنار تبیین خطرات و چالش های ناشی از بحران کرونا، با ارائه پیام های امیدبخش و آرامش بخش، تلاش کردند تا از ایجاد اضطراب و نگرانی در جامعه جلوگیری کنند.

(۶) تولید دانش بومی در حوزه های پزشکی و مدیریت بحران: ایشان با تأکید بر اهمیت تحقیق و پژوهش در زمینه کرونا، بر تولید دانش بومی در حوزه های پزشکی و مدیریت بحران تأکید داشتند. خودتکایی علمی و تأکید بر تولید داخلی واکسن و دارو، نشان دهنده عدم اعتماد به غرب و تمرکز بر توانمندی های داخلی بود.

(۷) ترویج فرهنگ دینی: استفاده از مفاهیمی مانند جهاد، صبر و توکل، بحران کرونا را به فرصتی برای تقویت ایمان و انسجام اجتماعی تبدیل کرد.

(۸) نقد نظام غربی: رهبری با اشاره به نارسایی های نظام های غربی در مدیریت بحران کرونا، بر لزوم الگوگیری از آموزه های اسلامی و اتکا به توانمندی های داخلی تأکید کردند. با اشاره به شکست اخلاقی و مدیریتی غرب، هویت مستقل اسلامی - ایرانی در مقابل الگوهای غربی تقویت شد.

یافته های این پژوهش نشان می دهد که رهبری آیت الله خامنه ای با اتخاذ رویکردی جامع، هوشمندانه و ساختارمند، نقش مهمی در مدیریت راهبردی بحران کرونا ایفا کرده اند. ایشان با تکیه بر ظرفیت های داخلی، ترویج روحیه جهادی و مسئولیت پذیری جمعی، و بهره گیری از آموزه های اسلامی، توانستند تا حد زیادی از پیامدهای منفی این بحران بکاهند.

نتیجه گیری

بررسی بیانات و اقدامات آیت الله خامنه ای در دوران همه گیری کووید-۱۹ نشان می دهد که رویکرد رهبری به این بحران، با توجه هم زمان به ابعاد فنی، فرهنگی و معنوی، دارای ویژگی های منحصربه فردی بوده است. این رویکرد، الگویی جامع از مدیریت بحران، مبتنی بر آموزه های دینی، انقلابی و ملی را ارائه می دهد. از جمله مهم ترین ویژگی های این الگو می توان به نگاه جامع و چندبعدی به بحران (سلامت، اقتصاد، امنیت، معنویت)، رهبری هوشمندانه توأم با عقلانیت مدیریتی و تصمیم گیری مبتنی بر شواهد، ترکیب تصمیم گیری قاطع همراه با انعطاف پذیری،

ساختارسازی هوشمندانه با استفاده از تمام ظرفیت‌های ملی، بهره‌گیری از سرمایه‌های معنوی و دینی، ترویج روحیه جهادی، مسئولیت‌پذیری جمعی و تقویت همبستگی و مقاومت ملی اشاره کرد.

علاوه بر این، تبیین خطرات همراه با امیدآفرینی و آرامش‌بخشی، خوداتکایی علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های پزشکی و مدیریت بحران، ترویج فرهنگ دینی با استفاده از مفاهیمی نظیر جهاد، صبر و توکل، و نقد نظام غربی با اشاره به شکست‌های اخلاقی و مدیریتی آن، از دیگر ابعاد مهم این رویکرد مدیریتی است. در نهایت، این اقدامات و بیانات، ضمن تبیین ظرفیت‌های اسلامی و ملی در مهار بحران کرونا، هویت مستقل اسلامی - ایرانی را در مقابل الگوهای غربی آشکار ساخت.

جمع‌بندی نهایی

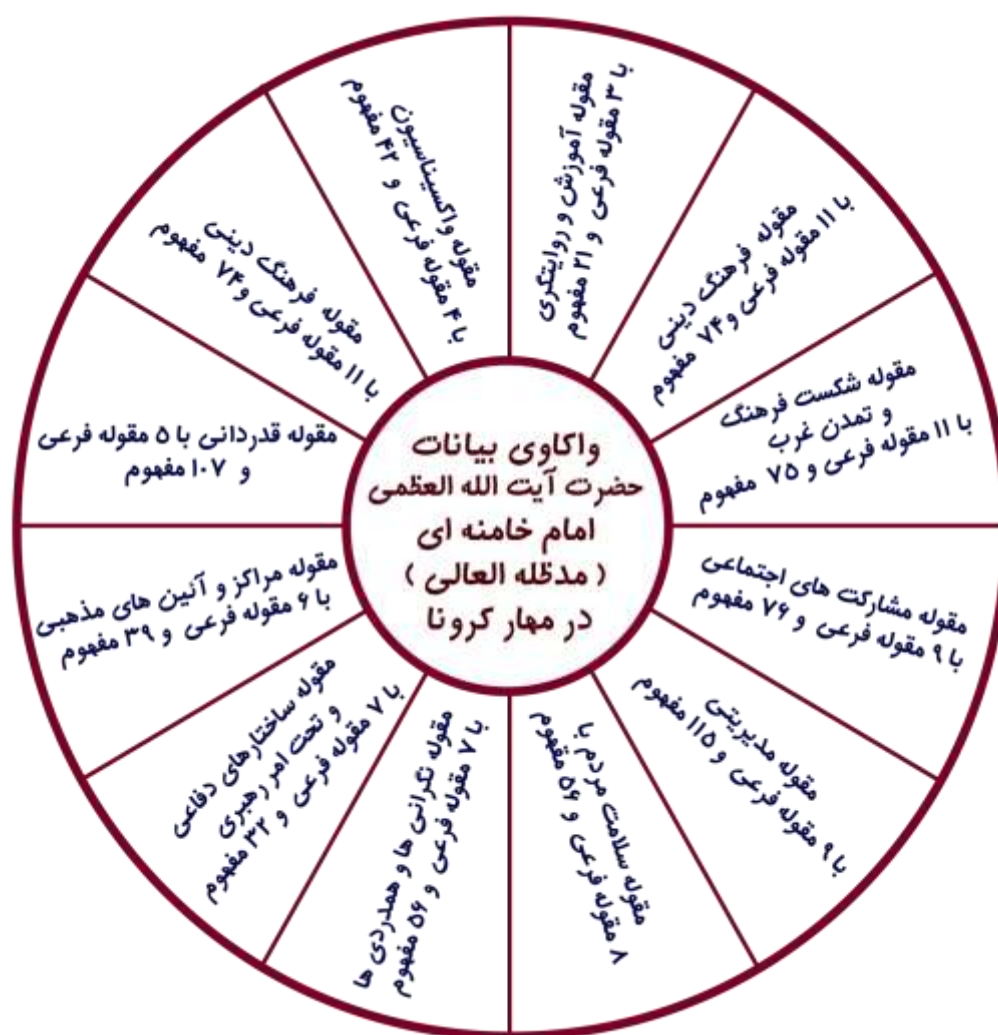
این پژوهش نشان داد که گفتمان راهبردی آیت‌الله خامنه‌ای در مهار بحران کرونا، مبتنی بر ترکیبی منسجم از عقلانیت مدیریتی، معنویت دینی، بسیج مردمی، همکاری جمعی و مقاومت ملی بوده است. این رویکرد یکپارچه، نه تنها منجر به موفقیت نسبی ایران در مهار همه‌گیری، علی‌رغم تحریم‌های ظالمانه و محدودیت‌های بین‌المللی شد، بلکه الگویی نوین از حکمرانی دینی در شرایط بحران را ارائه نمود.

رهیافت جامع ایشان، مدلی کارآمد برای مدیریت بحران‌های پیچیده ارائه داد که باتکیه بر مؤلفه‌های بومی و دینی، می‌تواند به عنوان چارچوبی الهام‌بخش برای کشورهای در حال توسعه، به ویژه جوامعی با شرایط مشابه تحریمی یا بحران‌های چندبعدی، مورد توجه قرار گیرد.

از منظر علمی، این پژوهش الگویی نوین از حکمرانی بحران ارائه می‌دهد که می‌تواند به عنوان چارچوبی مفهومی برای پژوهش‌های آتی و نیز راهبردی برای سیاست‌گذاران بهداشتی مورد استفاده قرار گیرد. این الگو، مبنایی برای تدوین نظریه‌های بومی مدیریت بحران را فراهم می‌سازد و ضرورت تلفیق عوامل فرهنگی - دینی با راهبردهای کلان مدیریتی را در مواجهه با بحران‌های جهانی برجسته می‌نماید.

مدل پژوهشی

واکاوی بیانات حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) در مهار کرونا

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

- افجه‌ای، علی‌اکبر. (۱۳۸۵). مبانی فلسفی و تئوری‌های رهبری و رفتار سازمانی. تهران: انتشارات سمت.
- افضلی کردمحله، علیرضا و همکاران. (۱۳۹۹). تحلیل بحران کرونا از منظر جامعه‌شناختی. تهران: نشر جامعه.
- اکبرنژاد، مهدی، و اعتمادی، علی. (۱۴۰۰). بحران رهبری سازمانی در مقابله با کرونا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- الوانی، سید مهدی و همکاران. (۱۳۸۹). مدیریت بحران. تهران: مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.
- بشیر، حسن، امیری، رضا، و فاضلی، محمد. (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان روحانیت شیعه در بحران کرونا. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- بلانچارد، کنت ایچ و هرسی، پاول. (۱۳۷۵). مدیریت رفتار سازمانی. ترجمه: علی پارساییان. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- خلیلی عراقی، بهزاد و یقین لو، مهرانگیز. (۱۳۷۳). مدیریت بحران. تهران: نشر اندیشه.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۹). بیانات مقام معظم رهبری در دوران کرونا. تهران: دفتر نشر معارف اسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر. (بی‌تا). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- دشتی، زهرا. (۱۳۹۹). کرونا و رهبری شیعی در عصر حاضر. تهران: مرکز پژوهش‌های انقلاب اسلامی.
- صراف، فاطمه و روخ‌چکار، حسین. (۱۳۹۷). سبک‌های نوین رهبری. تهران: سمت.
- کوشکی جهرمی، محسن. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی رفتار سازمانی: درس‌هایی از بحران کرونا. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- لنکاوی، زهرا. (۱۳۹۵). روش‌شناسی پژوهش کیفی در علوم انسانی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- معین، محمد. (بی‌تا). فرهنگ فارسی معین. تهران: امیرکبیر.
- مشرق نیز، علی. (۱۳۹۴). تدابیر رهبری در بحران‌ها: مطالعه موردی انقلاب اسلامی. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- ناظم‌الاطباء، محمد. (بی‌تا). فرهنگ پزشکی ناظم‌الاطباء. تهران: فرهنگستان زبان فارسی.
- نویخت‌وند، جابر و همکاران. (۱۳۹۲). رهبران موفق در بحران. تهران: مرکز تحقیقات راهبردی.
- ون‌هونگ، جانگ. (۱۳۹۸). دستورالعمل عمومی پیشگیری از ابتلا به ویروس کرونای جدید (کووید-۱۹). ترجمه گروه مترجمان زبان چینی دانشگاه تهران. تهران: دانشگاه تهران.
- ب) مقالات و همایش‌ها
- خلیلی عراقی، مریم و یقین لو، مهرانگیز. (۱۳۸۹). بحران، هر لحظه در آستانه وقوع. مجله تدبیر، شماره ۱۴۵.
- دشتی، زهرا. (۱۳۹۹). کرونا و رهبری شیعی در عصر حاضر. پژوهشنامه کلام، دوره ۷، شماره ۱۳.
- ...صحرائیان، فاطمه. (۱۴۰۰). نقش رهبری انقلاب اسلامی ایران در سلامت معنوی مردم در بحران کرونا. همایش کرونا صراف، فاطمه و روخ‌چکار، حسین. (۱۳۹۷). تبیین رابطه سبک‌های رهبری تحولی... چشم‌انداز حسابداری و مدیریت، دوره ۱.
- ستاری، زهرا. (۱۴۰۰). رهبری و نقش آن در ساختار سازمان. کنفرانس بین‌المللی مدیریت و صنعت.

سوادکوهی فر، محمد و ذکائی فاتح، رضا. (۱۳۹۲). ملاحظات پدافند غیرعامل... همایش سراسری پدافند غیرعامل
 ...سوری، فاطمه و فلاح تفتی، فاطمه. (۱۴۰۲). مسئولیت اقدام کنندگان به سفر... مطالعات فقه اسلامی
 ...شفیعی محمد، محمدرضا. (۱۳۹۴). بحران و راهکارهای مدیریت آن. دومین کنفرانس بین المللی پژوهش
 ...گروسی، اکرم و طاووسی مسرور، سعید. (۱۳۹۹). مردم‌نگاری آیین‌های عزاداری... پژوهشنامه معارف حسینی
 ...محرابی، توانا. (۱۴۰۰). درس‌آموخته‌هایی از همه‌گیری بیماری ویروسی کووید-۱۹. فرهنگستان علوم پزشکی
 پ) منابع اینترنتی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی
 www.abadis.ir آبادیس. (بی‌تا). مدخل مهار
 پایگاه اطلاع‌رسانی دولت جمهوری اسلامی ایران
 پایگاه اطلاع‌رسانی حسن روحانی، ۱۴۰۳/۱/۱۸
 https://arakmu.ac.ir دانشگاه علوم پزشکی اراک. ۱۳۹۹/۰۱/۰۴
 www.who.int سازمان جهانی بهداشت. بی‌تا
 www.ehdasht.gov.ir وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.
 مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ۱۳۹۹/۹/۱۶
 ت) اخبار و گزارش‌ها
 ایرنا. (۱۴۰۰/۰۸/۱۱). اظهارات رئیس‌جمهور درباره عملکرد ستاد ملی کرونا
 ایسنا. (۱۴۰۲/۱۱/۲۹). بازخوانی آغاز کرونا
 تابناک. (۱۴۰۲/۰۵/۰۷). آخرین آمار جهانی کرونا
 خبرگزاری فارس. (۱۳۹۸/۱۲/۱۹). نظارت مجلس بر ستاد ملی مبارزه با کرونا
 خبرگزاری مهر. (۱۳۹۹/۱۱/۰۴). تشکیل ستاد ملی مبارزه با کرونا
 وزارت کشور. (۱۳۸۵). لایحه تشکیل سازمان مدیریت بحران کشور
 ث) منابع خارجی

Callaway, Ewen, Cyranoski, David, & Mallapaty, Smriti. (2020). The challenges of vaccine development during a pandemic. *Nature*, 586(7830), 501–504.
 46The Washington Institute for Near East Policy. (2020). *Analyzing Iran's Crisis Management during COVID-19*. Washington DC: The Washington Institute.

